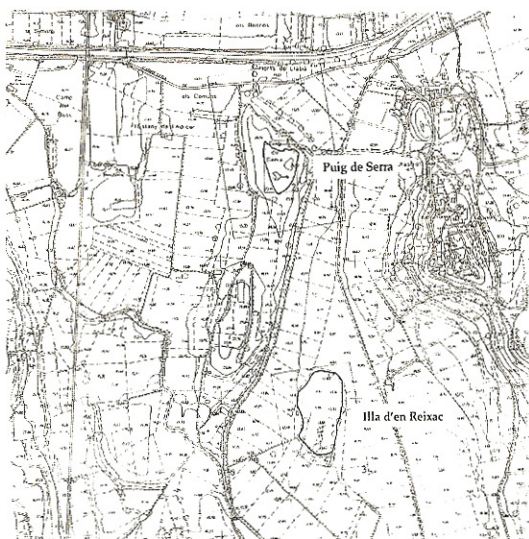

LA CULTURA IBÈRICA A ULLASTRET I EL SEU *HINTERLAND*

El jaciment ibèric d'Ullastret és conegut des de principi dels anys trenta i s'excava des del 1947. Si en un principi el "poblat ibèric d'Ullastret" es va identificar amb l'*oppidum* del Puig de Sant Andreu, actualment sabem que la població ibèrica d'aquesta zona està conformada per un conjunt de jaciments, la interrelació dels quals està ara en procés d'estudi.

A l'*oppidum* del Puig de Sant Andreu, d'unes 11 ha comprovades de superfície, i amb una muralla de la qual s'ha posat al descobert aproximadament 1 Km de longitud, però que pot arribar a tenir-ne gairebé 2, cal afegir-hi un altre gran poblat, el de l'Illa d'en Reixach, de dimensions encara per determinar, però que supera amb seguretat les 5 ha, i una necròpolis, la del Puig de Serra, al veí municipi de Serra de Daró, que ha donat uns 60 enterraments. A l'entorn d'aquests jaciments se'n coneixen altres dels quals en la fase actual de la recerca, no se'n poden definir encara ni les funcions ni la seva importància relativa dintre el conjunt.

Plànol amb la situació dels tres jaciments del Parc Arqueològic d'Ullastret.

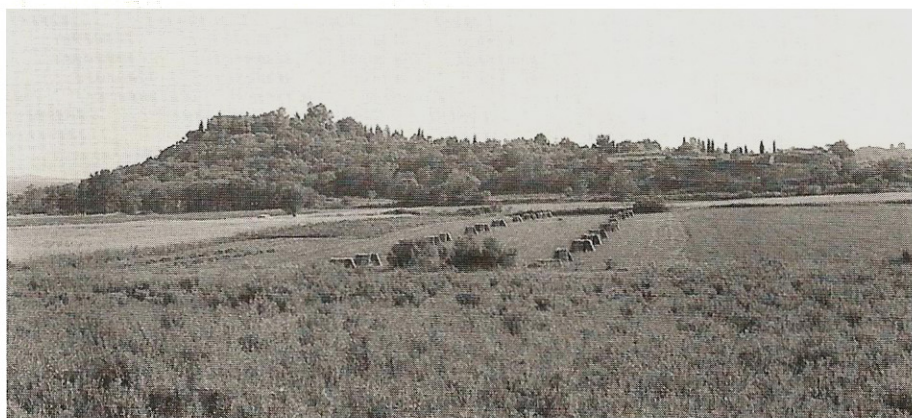
Plànol amb la situació dels tres jaciments del Parc Arqueològic d'Ullastret

Els treballs arqueològics a Ullastret han tingut una llarga continuïtat, deguda al fet d'haver estat adquirit el Puig de Sant Andreu en els anys cinquanta per la Diputació de Girona, que després també va comprar el jaciment de l'Illa d'en Reixach, i que va dotar el conjunt amb un Museu monogràfic. Tot això ha permès que Ullastret fos un dels pocs jaciments arqueològics de Catalunya que han pogut comptar amb campanyes d'excavació anuals. El seu traspass a la Generalitat de Catalunya i la seva integració en el Museu d'Arqueologia de Catalunya el 1992 li garanteixen la continuació d'aquesta tasca en el futur, ampliada ara amb la transformació del conjunt en parc arqueològic, la renovació del museu i la modernització de les instal·lacions.

Per altra banda, també el fet que els terrenys que ocupa la necròpolis del Puig de Serra siguin propietat comunal del poble de Serra de Daró ha facilitat la seva excavació.

La recerca portada a terme a Ullastret durant aquests quasi cinquanta anys ha donat sòlides dades per a l'estudi del món ibèric que ultrapassés l'àmbit empordanès. L'estudi d'aquests jaciments és bàsic per al coneixement del món protohistòric del NE de Catalunya.

El Baix Empordà és una comarca amb una important presència de jaciments ibèrics del tipus dels clàssics *oppida*. Gairebé es pot afirmar que a cada població actual li correspon, com a mínim, un poblat important. Entre aquests podem esmentar el Castell de Begur, el Quermany Petit a Pals, el Far de Sant Sebastià de Palafrugell, el Castell de la Fosca a Palamós, el Castell Barri a Calonge, el Fortim a Sant Feliu de Guíxols o Plana Basarda a Solius, com els més coneguts. El problema de tots ells és la manca de recerca continuada, excepte en el cas del Castell de la Fosca de Palamós, que es va excavar en els anys quaranta i inici dels cinquanta, però no es va

L'oppidum del Puig de Sant Andreu.

documentar suficientment. De la major part d'aquests llocs, el que en coneixem correspon a l'ibèric ple i recent i les fases de formació i antiga de la cultura o no hi són presents o no s'han pogut documentar. Per això el coneixement d'aquests períodes durant anys, a l'Empordà, s'ha basat molt especialment en l'estudi dels poblats d'Ullastret, en els que són fases ben representades.

Actualment el panorama s'està ampliant, amb la descoberta i l'excavació d'altres jaciments propers coetanis i amb orígens paral·lelitzables. L'estudi d'aquests jaciments està mostrant que en el territori en què els escriptors clàssics van situar la tribu indigeta, s'hi va desenvolupar una fàcies de la cultura ibèrica amb trets originals i diferenciadors, resultat de la confluència d'aportacions mediterrànies, especialment gregues, però també provinents d'una estreta relació amb el món indígena de la zona veïna del sud de la Gàl·lia.

La formació de la cultura ibèrica a l'Empordà

A la segona meitat del s. VII a.C. la població a la plana empordanesa es troba establerta en poblats de cabanes semienfonsades, construïdes amb materials peribles. La seva economia es basa en una agricultura ben desenvolupada, cerealística, i una important ramaderia, amb els ovids i el porc com a espècies més representades. La seva cultura material és de tipus "camps d'urnes", i en aquest moment per primera vegada arriben aquí les influències dels pobles colonials mediterranis, fet constatat per la troballa d'objectes ceràmics fenicis des del tercer quart del s. VII a.C. i etruscs i grecs a l'entorn del 600 a.C. A la segona meitat del s. VII a.C., també per primera vegada, es coneix el ferro en jaciments del NE de Catalunya, que arriba en forma de productes manufacturats. La seva producció per part dels indígenes no es constata però, fins al final de l'ibèric antic, i s'han trobat escòries d'aquest metall, senyal evident de treballs metal·lúrgics, al jaciment de l'Illa d'en Reixach, en un context de final del s. VI a.C. (ROVIRA, 1992). Això ha permès suposar que els introductors de la tècnica de producció del ferro aquí són els pobles colonials.

L'arribada dels pobles colonials a aquesta zona de Catalunya degué tenir diversos motius, entre els quals destacaríem el potencial agrícola del territori i el control de les rutes cap a l'Atlàntic (MARTÍN, 1987), les possibilitats metal·lúrgiques del rerepaís i el valor del golf de Roses en relació amb les dificultats de travessia del golf de Lleó (RUIZ DE ARBULO, 1994). La possible explotació minera de la zona pirinenca també ha estat exposada per Rovira, que considera que ha estat subvalorada modernament en comparar-la amb els recursos de la zona andalusa (ROVIRA, 1992).

La fundació de la colònia d'Empúries a la costa empordanesa té una important repercussió en el desenvolupament posterior de la cultura indígena en època ibèrica, encara que la presència de manufactures procedents de l'àmbit feniciopúnic serà constant al llarg de tot el període. Aquests materials devien arribar als indígenes a través del comerç d'intercanvi amb la colònia grega, en què els productes agrícoles hi degueren jugar un paper essencial.

Els poblats d'aquest període són mal coneguts perquè les seves estructures constructives eren fràgils, i també per la pervivència d'ocupació dels llocs en què es varen establir en època ibèrica, que en dificulta l'excavació (MARTÍN, 1995; PONS, 1994). Les excavacions realitzades els anys 1994-95 a Sant Martí d'Empúries (AQUILUÉ i altres, 1996) i els anys 1995-96 a mas Gusó, a Belcaire d'Empordà (CASAS, 1996), han donat noves dades per a l'estudi de la fase de formació de la cultura ibèrica a casa nostra, que s'afegeixen a les que coneixíem d'Ullastret, provinents de les excavacions al Puig de Sant Andreu i molt especialment a l'Illa d'en Reixach. Aquests jaciments són un reflex de l'existència d'una important població indígena a la plana empordanesa en el moment inicial de l'arribada dels pobles colonials. L'estudi de la dispersió dels materials arqueològics de l'època preibèrica als dos poblats d'Ullastret, per altra banda, indica unes considerables dimensions per aquests dos assentaments. També cal esmentar la similitud en la cultura material d'aquestes comunitats indígenes de la plana empordanesa, documentada especialment en les tipologies i motius decoratius de les produccions ceràmiques que es troben als poblats, des de Pontós a la zona interior de l'Alt Empordà fins a Ullastret, quan se'n coneixen nivells corresponents a aquest període. Aquestes ceràmiques indígenes són fetes sempre a mà de manera exclusiva.

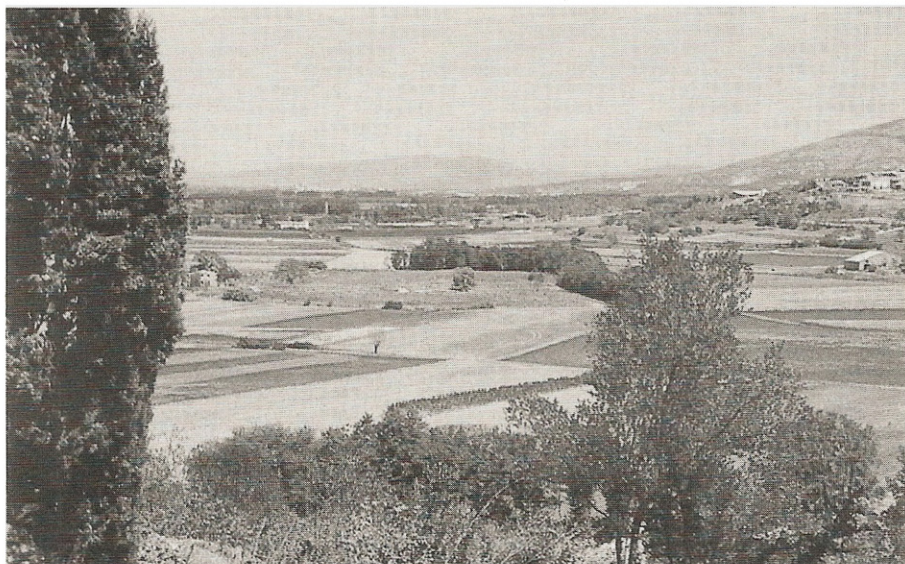
L'ibèric antic (550-450 a.C.)

El pas del preibèric a l'ibèric antic a Ullastret s'ha pogut reconèixer de manera àmplia. Sobre els dos poblats de cabanes de final del s. VII i primera meitat del s. VI a.C., documentats al Puig de Sant Andreu i a l'Illa d'en Reixach, cap al 550 a.C., s'hi desenvolupen les primers formes d'ocupació que es poden definir com a clarament ibèriques. A l'Illa, en un sondeig fet entre 1976 i 1979 a la part alta del jaciment, es va documentar sobre un grup d'aquests habitatges preibèrics de planta circular, tallats en part a la roca de base del jaciment i fets amb fusta i fang, la construcció de mitjan s. VI a.C. d'una casa de planta rectangular, de 4,5 x 5 m de costat, amb murs fets amb basament de pedra i elevació en tovot (que es conservava parcialment sobre els basaments). Tenia el sòl construït amb una preparació de petits rierencs i a sobre una capa d'argila compactada

(MARTÍN, 1989). La cultura material trobada en aquesta casa és ja plenament ibèrica, amb materials ceràmics predominantment fets amb torn, especialment ceràmica ibèrica pintada, al costat de la qual hi apareixen ceràmiques importades fenícies, gregues i etrusques de tipus similars als que apareixen en els fons de cabanes de l'etapa anterior (MARTÍN-SANMARTÍ, 1976; MARTÍN, 1982).

L'excavació d'aquest sondeig a l'Illa i d'un altre de posterior al mateix jaciment, i els anys 1983-84 d'un altre a la zona SO del Puig de Sant Andreu, va permetre establir una seqüència estratigràfica que abraça des de la segona meitat del s. VII a.C. fins al primer quart del s. II a.C. per a l'ocupació dels dos jaciments.

Urbanísticament és un període mal conegut per la pervivència dels poblats i la superposició de les estructures més modernes sobre les velles com en el període anterior. Al Puig de Sant Andreu d'Ullastret la construcció de la primera muralla la datem al final del s. VI a.C., i presenta la característica d'estar defensada amb torres de planta circular que, malgrat les refeccions posteriors, es mantindran al llarg de tota la vida del poblat. A l'ibèric ple el poblat es va ampliar considerablement, en especial pel seu costat est, però a l'oest la fortificació es va reconstruir sobre el mateix traçat de l'anterior, en bona part. Les torres noves es varen fer amb planta quadrada. Les torres de planta circular semblen ser característiques de l'ibèric antic i en aquesta zona només en coneixem una altra, la del mas Castellar de Pontós a l'Alt Empordà, que pertany a una part del jaciment amortitzada al final del s. V a.C., i la construcció de la qual per tant, podria

L'Illa d'en Reixach vista des del Puig de Sant Andreu.

molt bé remuntar-se a aquest període (PONS, 1993). A l'Illa d'en Reixach la troballa d'un gran mur fet amb basament de pedra i elevació (tal vegada puntualment) de tovet al vessant est del jaciment, de característiques constructives ben diferents a les de la muralla excavada al costat meridional, indica també una ampliació del poblat durant l'ibèric ple, amb l'existència de dos recintes emmurallats diferenciats, el primer dels quals per les excavacions que s'hi estan portant a terme actualment el podem situar també a l'ibèric antic.

L'estructura interna dels dos poblats d'Ullastret indica una implantació diferent sobre el terreny, deguda sens dubte a la diferent topografia dels dos llocs. Mentre que a l'Illa, tot i el poc espai excavat d'aquest període, el traçat dels murs coneguts indica una estructura de tipus ortogonal, al Puig de Sant Andreu el terreny abrupte produeix una trama molt més irregular.

Al Baix Empordà es troben materials d'aquesta època al poblat de Sant Sebastià de la Guarda de Palafrugell, però no s'han pogut relacionar amb nivells d'habitació, per ara. En canvi al poblat del Castell de la Fosca de Palamós, que ha donat elements del període preibèric, ara com ara no s'hi documenten materials ceràmics de l'ibèric antic. També al Puig de Serra, a Serra de Daró, hi ha un assentament d'aquest període, amb habitacles en cabanes tallades a la roca però cultura material del moment inicial de l'ibèric antic (MARTÍN, 1989), que pot haver correspost a un punt de vigilància relacionat amb els poblats d'Ullastret, donada l'excel·lent visibilitat que té el turó sobre la plana empordanesa situada al nord i a l'oest. A partir de la primera meitat del s. V a.C., en aquest indret va haver-hi una necròpolis que va perviure fins ben entrat l'ibèric ple.

La cultura material es caracteritza per l'adopció del torn ràpid per part dels indígenes per a la fabricació de ceràmiques. Entre els materials metàl·lics, cal destacar la poca quantitat d'objectes de ferro. La generalització de l'ús d'aquest metall no es produeix fins al s. IV a.C. (ROVIRA, 1993).

L'ibèric ple (450-200 a.C.)

Aquest període es troba molt ben representat a l'Empordà. Els assentaments d'aquesta època que s'hi documenten són molt nombrosos. A més, a l'Alt Empordà es funda una altra colònia grega, la de Rhode, fundació que considerem depenent de Massalia (MARTÍN, 1987). L'ibèric ple representa l'arribada d'aquesta cultura a les zones interiors del NE de Catalunya. A la Garrotxa es troben testimonis d'habitat en cova amb ceràmica ibèrica des de ple s. IV a.C., que es poden interpretar com a

ocupacions estacionals, relacionades amb les activitats ramaderes. El tipus generalitzat d'assentaments establerts a l'ibèric ple és l'*oppidum*, que a les comarques interiors de muntanya es coneixerà a partir del s. III a.C.

La fortificació generalitzada dels poblats i les obres de modificació o d'ampliació de les muralles existents en el s. IV a.C. parlen d'una època amb problemes bèl·lics, constatada també a la Gàl·lia meridional, on es relaciona amb moviments de pobles. També en el s. III a.C., i relacionada amb tota probabilitat amb la segona guerra púnica, hi ha una nova fase de reforma i de construcció de muralles en el territori indigeta, que a Ullastret es reflecteix amb modificacions a la porta 1, i la refecció d'una de les torres del parament oest de la fortificació que, sobre una anterior de planta circular, ara es refà amb planta quadrada.

Altres elements interessants de l'arquitectura ibèrica a Ullastret són les cisternes i els temples trobats al Puig de Sant Andreu, construïts en ambdós casos en el s. III a.C. seguint models grecs, copiats de la veïna Empúries. Quant a l'arquitectura domèstica, la millor coneguda correspon a la primera meitat del s. IV a.C. En aquest moment, al costat de cases d'una sola estança, corresponents a famílies nuclears, es troben a la part central del Puig de Sant Andreu dues cases d'estructura complexa i superfície d'entorn els 100 m², que pressuposen l'existència de grups familiars complexos i d'una classe social aristocràtica. També les obres públiques de construcció comunitària, muralles, cisternes o temples, indiquen una societat estratificada, amb classes socials i divisió del treball, que té els dispositius

Aspecte de la muralla oest, amb les torres cilíndriques, del Puig de Sant Andreu.

necessaris per a una planificació complexa, i amb un artesanat qualificat, que també es reflecteix en altres activitats, com la fabricació de ceràmiques, la metal·lúrgia o l'explotació de pedreres.

La cultura material del territori indigeta durant l'ibèric ple es caracteritza per la creació d'un tipus de ceràmica decorada amb pintura blanca aplicada després de la cocció de la peça que anomenem "indiketa", que es troba bàsicament des de l'Albera fins al Tordera, però que ocasionalment apareix fins a l'Hérault o en poca quantitat en algun poblat laietà. Aquesta producció va copiar alguns motius decoratius de la ceràmica àtica de figures roges, especialment del repertori dels vasos de l'estil de Saint-Valentin. En aquest període arriben a l'Empordà importacions de diverses zones mediterrànies: vaixel·la àtica fins a mitjan s. IV a.C., que després serà substituïda per vasos de vernís negre itàlics, que apareixeran acompanyats per àmfores grecoitàliques; produccions diverses púniques, àmfores o ceràmica comuna. Aquesta arribada de materials de procedències diverses, canalitzada a través d'Empúries, es fa evident especialment en el moment immediatament anterior a la segona guerra púnica.

Entre el mobiliari metàl·lic, s'ha d'esmentar la gairebé nul·la presència d'espases del tipus anomenat falcata, típiques de l'armament ibèric. Les que es troben en aquest territori, que són poc nombroses, són les de La Tène. També són habituals els ganivets de dors angulós.

A Ullastret no s'han trobat gaires monedes, ja que el comerç es realitzava normalment pel sistema d'intercanvi. Les primeres que hi apareixen són les colonials d'Emporion, i també s'ha trobat una dracma de la colònia de Rhode. Durant la segona guerra púnica hi arriben monedes dels dos bàndols, púnics i romans.

Ceràmiques trobades a Ullastret.

Les excavacions fetes en els dos jaciments d'habitació d'Ullastret i a la necròpolis del Puig de Serra en els darrers anys han donat nombrosa informació sobre la vida espiritual i sobre el món d'ultratomba en aquesta zona del territori ibèric. Els enterraments de la necròpolis de Serra de Daró són en la seva totalitat d'incineració, com és habitual en el món ibèric, de tipus molt senzill, sense cap tipus de monument funerari. Només en un cas un enterrament presenta un revestiment de morter de calç. Per ara no s'han trobat tombes de guerrer. L'estat d'extrem arrasament a què ha arribat la necròpolis fa que les diferències que presenten els aixovars siguin difícils de valorar.

El món religiós es presenta extremadament complex en aquest període. Per una banda, hi ha l'assimilació de déus portats pels pobles colonials, com les representacions de Demèter en els *timateria*, o del déu Bes, o la presència de les màscares de terracota trobades en el temple de la part alta del Puig de Sant Andreu o la troballa de banyes de cérvol relacionades amb el culte a Àrtemis, deessa de la veïna colònia d'Empúries. També es constata el sacrifici de nadons, ritual que té els seus paral·lels en el món púnic (MARTÍN, 1990). Les relacions amb el sud de la Gàl·lia estan documentades per les nombroses troballes de cranis humans d'individus executats, que a l'Illa d'en Reixach s'han trobat associats a un edifici d'ús ritual que es data en el s. III a.C., i per la troballa al territori indigeta de terracotes en forma de caps d'animal, generalment bocs, que decoraven l'extrem de llars altar.

Estàtua del déu Bes.

La romanització

L'arribada dels romans a Empúries, l'any 218 a.C., durant la segona guerra púnica, en un desembarcament destinat a aïllar els púnics de les seves bases d'aprovisionament a la Península Ibèrica, iniciarà un procés de transformació en les formes de vida que abocarà a la desaparició de la cultura ibèrica.

El s. II a.C. és un període no gaire conegut, però les excavacions dels darrers anys n'estan donant noves dades. Els dos poblats d'Ullastret s'abandonen al final del primer quart d'aquest segle. Altres poblats, com el Castell de la Fosca de Palamós, s'amplien. A Peralada, a l'Alt Empordà, en el segon quart del segle es construeix un recinte fortificat que s'ha interpretat com un campament militar romà. A Sant Julià de Ramis, al Gironès, es construeix una nova muralla (BURCH i SAGRERA, 1994). Aquestes fortificacions es poden considerar llocs de control del territori per part dels romans i també centres romanitzadors. També des de la segona meitat del s. II a.C. van apareixent petits jaciments d'economia autàrquica, que mostren l'existència d'un poblament dispers.

Durant la segona meitat del segle s'anirà refermant la progressiva desaparició de les formes de vida indígenes.

Bibliografia

- AQUILUÉ, BURÉS, CASTANYER, SANTOS i TREMOLEDA (1996). "Excavacions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries (L'Escala, Alt Empordà)", a *III Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*. Santa Coloma de Farners, pp. 52-64.
- CASAS, J. (1996). "Mas Gusó o Puig Moragues (Bellcaire d'Empordà). Campanyes de 1995 i 1996", a *III Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*. Santa Coloma de Farners, pp. 166-177.
- MARTÍN, M.A. (1982). "Ullastret, Baix Empordà", a *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*. Generalitat, Excavacions arqueològiques a Catalunya, 1, pp. 200-203.
- MARTÍN, M.A. (1987). "Les colonitzacions i l'època ibèrica a l'Empordà", a *Actes de les Jornades d'història de l'Empordà. Homenatge a J. Pella i Forgas*, pp. 69-81.
- MARTÍN, M.A. (1989). "Las estructuras domésticas durante la Edad del Hierro en el norte de Catalunya", a *Pré-actes Colloque International habitats et structures domestiques en Méditerranée occidentale pendant la Arles-sur-Rhone*, pp. 143-146.
- MARTÍN, M.A. (1990). "El s. III a.C. a Ullastret (Baix Empordà). Excavació del tall LI-1", a *8è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, pp. 35-41.
- MARTÍN, M.A. (1995). "Formació i desenvolupament de la cultura ibèrica a la zona

del nord-est de Catalunya", a *X Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, pp. 423-434.

MARTÍN, SANMARTÍ (1976-78). "Aportación de las excavaciones de la Illa d'en Reixach (Ullastret) al conocimiento del fenómeno de la iberización en el norte de Catalunya", a *S.I.O.M.I. Ampurias*, 38-40, pp. 431-447.

PONS, E. (1993). "L'expansió septentrional del món iber: el jaciment de mas Castellar de Pontós i les seves especialitzacions", a *El poblament ibèric a Catalunya. Laietania*, 8, pp. 105-128.

PONS, E. (1994). "L'habitat a Catalunya durant el 1r mil.lenni a.C. Els precedents de l'habitació consolidada", a *Cota Zero*, 10, Vic, pp. 9-18.

ROVIRA, C. (1992). "Recursos minerals i producció metal.lúrgica a l'Empordà durant la protohistòria", a *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 25, pp. 309-328.

ROVIRA, C. (1993). "Estudi arqueometal.lúrgic de l'Illa d'en Reixach", a *R.A.P.*, 3, pp. 65-149.

RUIZ DE ARBULO, J. (1994). "Puertos hispanos y rutas marítimas en el Mediterráneo antiguo. Cuestiones entorno a los intermediarios en el comercio de materiales áticos", a *Aulas del mar. Arqueologia subacuática*, Múrcia, pp. 133-145.

M. Aurora Martín